

IDEJNO–MISAONE SMJERNICE RAZDOBLJA HRVATSKOG NARODNOG PREPORODA

Ljerka Schiffler

Uza sve prosudbe nekih historiografa o europskom 19. stoljeću kao o stoljeću epohalnih otkrića na području prirodnih znanosti, u osnovi ne–filozofskom stoljeću, no u svemu s bogatom i didaktički obilježenom filozofskom literaturom, neprijeporno jest kako njegovu bit valja tražiti u »sjemenju ideja«, u njegovoj energiji punoj duha koja je proizašla iz onog duhovnog procvata što mu ga je namro vijek prosvjetiteljstva i racionalizma, velikog pokreta novovjekovlja. Nov pogled na svijet, vjera u mogućnost umskog oslobođenja čovjeka, pravilne uporabe ljudskog uma kao pravilo usmjerenja života, spekulativna shvaćanja spoznajno–teorijskog, pretežito antropologijsko–etičkog karaktera, filozofija, psihologija i lingvistika racionalizma (kartezijanska teorija jezika kao ljudskog dara, afirmiranje čovjekove duhovne aktivnosti) imat će značajne implikacije i u našim domaćim okvirima. Odnosi se to na razdoblje ilirizma kao osebujnog, »originalnog i jedinstvenog pothvata ne samo u kulturnoj i književnoj historiji europskih naroda« (M. Krleža)¹ i za hrvatski narodni preporod u cjelini, njegove ideje i programe, od pripremna razdoblja, osvita, pa do zreloga razdoblja.

Doba je to koje u nas V. Babukić, u pismu P. J. Šafariku karakterizira kao »doba općenitog gibanja, istraživanja i pretresavanja«², a T. Smičiklas u svom prikazu života i djela Babukićeva, u cjelini sagledava upravo kao »vele znamenito doba i za filozofa i historika«, sa značajnom napomenom kako ga »ne valja suditi

sa aparati europske nauke drobnih spisa ilirskih, jer su ih diktirale samo krvave potrebe naroda«³.

Tematski i problematski, prosvjetiteljske su ideje 18. stoljeća, ideje francuske revolucije (posebice ideja obrazovanja, narodnosti, pravde, slobode) sadržane već u duhovnom i kulturno–obrazovnom i prosvjetnom programu Ivana Dominika Stratika. Njegov je filozofski upit je li njegovo stoljeće, stoljeće apsolutizacije uma i slobode koje je istovremeno u sebi sabralo iskustvo negativnog, nesavršenosti svijeta, nova moralna zla, ropstva, ljudsku bijedu i patnju, kao nepravilne uporabe ljudskog uma i usmjerenja ljudskog život, stoljeće filozofije («Il secolo XVIII e il secolo della filosofia?», 1776)? Njegova razmatranja, utemeljena na filozofskim nastojanjima svjetskog značenja i na prosvjetiteljskim tendencijama europskog klasičnog modela prosvijećena uma, izobraženja, slobode, kao osnovama za rješenje egzistencijalnih problema naroda, nastavit će se i u početnoj fazi preporodno–prosvjetiteljskog rada, u prvih duhovnih pokretača hrvatskog narodnog preporoda. O tomu svjedoče brojni članci, rasprave i ogledi o ljudskom duhu i umu, slobodi⁴, humanitetu, čudoređu i njegovu odnosu spram filozofiji, o razumijevanju sadržaja i opsega ovih pojmova, u novom povijesno kontekstualnom sklopu refleksija i ideja filozofski obrazovana naraštaja hrvatske inteligencije. Mahom su to studenti filozofije u Zagrebu, Pešti, Gracu, poput Lj. Gaja, M. Šporera, M. Vrhovca, J. Draškovića, V. Babukića, B. Šuleka, I. Derkosa, M. Smodeka i dr. Teorijski nazori, gledišta i stajališta izražena u člancima i raspravama u periodici kao i djelima od sredine stoljeća nadalje, koji će prerasti u programske ideje, svjedočanstva su onih težnji i nastojanja koja u svojim osnovama otkrivaju svijest njihovih autora o ulozi i značenju općeg duhovnog obrazovanja, a onda i filozofskog, zahtjeva za obnovom bogoslovnih i filozofskih nauka, poticanja k mudroljublju i mudroznanstvu u kulturno–povijesnom životu naroda, te o zadaćama koje filozofija kao temelj duhovnosti ima u razvoju i obogaćenju specifičnog duha vlastita naroda i u njegovom uvođenju u krug kulturno razvijenih naroda Europe.

U idejno–misaonim smjernicama, u filozofskim idejama kojima se zanose pristalice prosvjetiteljskog duha vremena, u implikacijama tih ideja za svekoliko preporodno događanje, nisu iščezla pitanja i problemi koje na izmaku stoljeća postavlja i Stratiko. I premda mnogo kasnije od vremena u kojem on piše, točnije sedamdeset godina poslije, Hrvatska je u tešku i nezavidnu povijesnom, kulturno–duhovnom i moralnom stanju. Kao čest predmet raspravljanja niza pisaca

preporoditelja sredine stoljeća upravo su razmatranja o apstraktnom vijeku, vijeku napretka i svjetla, pravcu novije prosvjete, o napretku i nazatku vjere i znanosti, o pravoj i lažnoj prosvjeti, jednostranom obrazovanju, površnoj kulturi i ispraznom rasuđivanju, te o načelima novih obnovitelja. Nisu rijetke kritike ideja racionalizma kao »vrela prevratah« (V. Švelec), ideja neograničenosti ljudskog uma, nepovjerenje spram nove, nevaljane, jalove, pogubne, bezbožne i sterilne »philosophie«, »matere prosvjete 19. st.« (Budimski), krive filozofije koja se opasno širi po izobraženoj Europi (materijalizam, naturalizam, spiritualizam) i »današnje spekulatie« koja je »okorčelimi gèrčevi napadnuta« (F. Rački)⁵.

Usporedo s otvoreno iskazanim nezadovoljstvom spram idealističke filozofije i suprotstavljanjem pustom i jalovom umstvovanju, filozofskim sistemima Kanta, Fichtea, Voltairea kao »philosophičke urote, ukazuje se na opasnosti struja materijalizma, panteizma kao i ateizma, razdvajanja filozofije i vjere, najposlije na bolesno stanje u kojemu se našla Europa (V. Švelec, F. Rački, S. T. Ilijašević, L. Gorenc i dr.)⁶ nalazimo i utjecaje novih ideja, sadržanih u raspravama o ljudskoj naravi, umu, moralnim i materijalnim potrebama, jeziku, vjeri, crkvi, državi, i pokušaje redefiniranja pojmova razuma, znanja, vjere.

Teško stanje koje vlada u gospodarstvu osjeća se i u znanosti: »bez pokroviteljstva, bez akademiah, bez fondah, pače uz parkos tolikim zaprekam, jedino domoljubjem podbodjeni ...«, kako piše Lj. Vukotinić⁷. Raspravlja se i o zadaći i značenju filozofije⁸ na narodnom jeziku koja je u začecima i skromnim pokušajima, pretežito pod utjecajem prosvjetiteljskih ideja njemačkih i francuskih filozofa.

U prvenstveno prosvjetnoj funkciji koju imade filozofija, rad na stvaranju, izgrađivanju i ustanovljenju hrvatske filozofske (kao i znanstvene) terminologije, također i prevoditeljski rad, bit će od presudne važnosti za oblikovanje općeduhovne svijesti. Tako primjerice u predgovoru u »Deutsch–ilirisches Wörterbuch, Nemačko–ilirski slovar« I. Mažuranića i J. Užarevića (1842) čitamo: »... nastojali smo prevodit ne samo gole reči, nego i *duh od jezika*«, (potcrt. Lj. Sch.). Ukazuje na to kako usustavljena filozofska rječnička građa tako i ona sadržana u još uvijek u dobroj mjeri neobrađenoj objavljenoj građi i u rukopisnoj ostavštini (v. u dodatku popis značajnijih filozofskih i nekih drugih naziva iz rječnika B. Šuleka i iz ostavštine V. Babukića, njegovih skripata o misloslovlju i dušoslovlju, prema češkom filozofu, filologu i književnom povjesničaru I. J. Hanušu, 1812–1869, i Mathia, te bilježaka o znanostima i umjetnostima).

U jednom od svojih brojnih napisa (u »Danici« i u »Katoličkom listu zagrebačkom«) L. Gorenc 1846. g. piše »o vijeku prosvjete i izobraženja« i postavlja pitanje: »Kako dakle možemo reći da se pravi vek naš vekom prosvete nazvati može? Ili je možebiti dosta, da su nauke samo u knjigah?... Mogu li dakle reći one 'vek naš je vek prosvete' istinite biti?«⁹. Pritom Gorenc ističe značenje čudorednih ideja, ideja filozofije i uma, i njihovih implikacija, etičkog djelovanja pojmljena kao životnog ideala, zakona moraliteta i uređenja kako čovjeka pojedinca i njegova bivstva kao duhovnog bića, tako i društva u cjelini. Razvoj i napredak društva kao i njegova obnova ovisi upravo o moralnim principima, o ravnomyernoj naobrazbi tijela i duše, htijenja i mišljenja, razuma i volje, uma i srca. Kao i u europskih filozofa prosvjetitelj, Rousseaua, Herdera, Schellinga, Schleiermachers, s čijim su idejama čovjeka, obrazovanja, te posebice značenjem smisla i uloge filozofije upoznati i na koje se pozivaju predstavnici preporodnog razdoblja, branitelji mnogih njihovih ideja, »moralno izobraženje duha« kao »jedna jedina znanost« odnosi se podjednako na školu i crkvu, na državu i društvo, koji se prosuđuju prema čudorednim idejama (sloboda, pravednost).

Tako J. Drašković 1832. u svom »Genius patriae« ističe potrebu upućivanja puka na čudorednost i vjeru, a u svom osvrtu na pola stoljeća hrvatskog duševnog preporoda, Fr. Rački će istaknuti također upravo tu »čudorednu podlogu« hrvatskog narodnog preporoda.¹⁰ Idejom jedinstva filozofije i čudoređa (prema Schellingu, primjerice svaka posebna dužnost odgovara jednoj posebnoj ideji), praktične čudorednosti, ne puke umnosti, znanja iz uma, jer iz uma dolazi i protiumlje, i jer bez kreposti znanje nema vrijednosti, rukovodit će se dobrim dijelom preporoditelji kasnijeg razdoblja, a njome će biti prožeta i filozofija politike Ostrožinskog i Mankanca, ideja oblikovanja zajednice kao dijela morala, ideja jedinstva političke i moralne slobode. »Napredak čovječanstva, kao što i svaki njegov pokret, mora se neophodno oslanjati na jedino nepomičnom temelju čudorednosti, i to, kao što nas uči povjestnica i philosophičko razmatranje naravi čovčje čudorednosti křstjanske«¹¹. Na tim će se osnovama razvijati postupno i svijest o stjecanju prave, to jest *čudoredne domovine*, i razmatrati mogućnosti njena ozbiljenja, unutarnje obnove buđenja čudorednih snaga — putem domaćeg narodnog jezika kao osnove razvijanja svijesti o vlastitu biću, sebestojanju i sebestojanju, svijesti o pravu naroda na vlastitu osobnost i samoodređenje.

Svijest o značenju slobode misli, slobodnog izraza slobodnog duha, o odnosu koji postoji između prosvjete i jezika, između jezika i mišljenja, misli i izraza, nadalje jezika i znanosti jedna je od ideja smjernica koja će svoju formulaciju dobiti u razmišljanjima i analizama brojnih autora sredinom stoljeća. Tako se primjerice u spomenutom Mažuranić–Užarevićevu »Njemačko–hrvatskom rječniku« jezik određuje kao »tumačnik i provodič izobraženja i uglađenja europejskoga« (*Poziv k pretplati*). Istim će duhom i sviješću biti prožete i misli o jeziku I. Kukuljevića Sakcinskog, A. Nemčića, za kojeg je stupanj jezične obrazovanosti jednoga naroda mjerilo njegove duhovne obrazovanosti,¹² ili D. Demetera, koji domaći jezik prisposobljuje s onim najobrazovanijih naroda prosvijećene Europe.¹³ Za Račkog, jezik kao »izrazitelj mislih jest nosioc tmine ili prosvete, otrova ili leka, ćudorednosti ili izopačenosti«.¹⁴

Jezik i narodnost u tijesnoj su vezi kao i jezik i razum: jezikom se čovjek razlikuje »od svih ostalih bića«, Narod, piše Lj. Gaj, koji nema obrazovana jezika niži je u tom pogledu od naroda koji takav posjeduje.¹⁵

»Jezik svakoga naroda kazalo je njegove unutarnje vrijednosti ..., životvorna vlaga svih žila narodnoga tijela«, koji je ono čime se hrvatski narod može uzdići i »uspored prosvijećenih naroda« piše P. Studenac, pjesnik i svećenik, jedan od prvih hrvatskih narodnih preporoditelja u Istri.¹⁶

»U jeziku je naša narodnost, u narodnosti sloboda ... Gde jezik propada, tu propada i narodnost ... Jezik je najveće narodno blago ... Tko čezne za umišljenom slobodom bez narodnosti i svoga materinskoga jezika, taj zidje kule po zraku ...«, piše V. Babukić u svojim razmatranjima o govoru, riječi i jeziku, *rečoslovju iliti rečoispitivanju*, te o naravi jezika ilirskoga, njegovu bogatstvu i krasnosti, obogaćivanju i usavršavanju, jeziku koji nadilazi mnoge europske bogatstvom i različnošću,¹⁷ obazirući se pri tomu na bogat jezikoslovni rad od Appendinija, Mikalje, Della Belle, Voltića, Mažuranića i dr., kao i na odnos jezika i mudrosti, jezika i znanosti, potaknut filozofijom jezika J. G. Herdera, njegovim raspravama o podrijetlu jezika i njegovim stajalištem o jeziku kao autonomnoj duhovnoj formi, te shvaćanjem jezika kao organizma K. F. Beckera i etimološkim istraživanjima W. von Humboldta: »Jezič je veliki štedanj (hambar) mislih i vidionik mudrosti i znanosti, on je nēizmerna dāržava ponjatah što su jih vekovi nagomilali i različnimi sudbinami promēnili; on je blagajnica bogata i siromašna, koja dobro i zlo u sebi sadāržaje, koi je stekao i resteko, koi teeče i namiče ... Jezik je također obličje, spodoba znanostih, polag koje i na koju se

mišljenja tvore ... Jezik celomu čovečjemu vidjenju medje i ogradu stavlja. Mislimo govorom ... Govorenje je mišljenje. Narod misleći govori, govoreći misli ... Govorom se razlikujemo od ostalih živinah ... Govor je najizučnii znak višega plemstva našega ... On je velika ona sahrana, u kojoj čovek kao u nekom obćenitom skladištu svekoliko ono pričuvava, što si je dugim izkustvom stekao, što je kroz mnoge vekove krasnoga smislio i izumio, što si je za pravilo svoga umnoga i čudorednoga (moralnoga) života razumom ustanovio ... Da l' se ne čini, kad tko imajući moć govora t. j. jezika u svojoj vlasti stane u saboru (skupštini, spravištu) luč istine razsvetljivati, ili čarobne krasote nove svetlosti otvarati, ili na oplemenjenje života ili na ljubljenje kreposti ... raspaljivati, kao da je on jedini medju mnogimi govorom nadaren?«. ¹⁸

U Babukićevim se stajalištima o jedinstvu mišljenja i govora odražava njegovo shvaćanje jezika kao duhovnosti i ogledala umnosti. U uvodniku svojoj »Ilirskoj slovnici« (1854), Babukić piše: »Jezik svakoga naroda, da u prisposdobi govorimo, jest ogledalo njegove delotvornosti duševne, on je najistinitii svedok njegove prošastnosti i najvernii sprovodič u njegovoj sreći i nesreći. — Jezik je napokon svakoga naroda najživii i najpouzdanii svedok iliti dokaznica najstaria o razvitku njegovieh umnih silah ...«. ¹⁹ Jasno naznačivši bit jezika i kroz to uočivši ulogu filologa koji se kroz riječ kao sredstvo razlučivanja biti kreće u okružju filozofskog shvaćanja svijeta, Babukić naznačuje neke od onih idejno-misaonih smjernica koje će umnogomu sadržajno sudrediti značenje pojma jezika kao *duševnog života naroda* i *narodnog duha*. Primjerice, M. Bogović pod njim podrazumijeva »sličnost i skladnost mnenjah i nagnutjah u predmetih, o kojih drugi narod drugčie sudi i čuti« ²⁰, a vremenski kasnije formulira A. Bazala svoje pojmove *narodnog duha*, *narodne filozofije*, *narodne misli*, ističući pri tomu narodnoprosvjetiteljsku ulogu filozofije. Premda samo biće naroda za Bazala izmiče cjelovitom pojmovnom zahvaćanju, ono će postupno poprimiti značenje duhovno i kulturno individualizirane opstojnosti. Ovdje valja istaknuti pojam »filozofijske težnje« F. Markovića i njene realizacije mišljene kao samoodređenje naroda, ²¹ naime »težnje za idealima koja drži narod na životu«, i koja je središnja os duševnog rada cjelokupnog hrvatskog preporodnog razdoblja. Na određeni način određenje ovog pojma korespondira s onim povijesnog karaktera naroda kod Fr. Račkoga, misao o povijesnoj i narodnoj zajednici u kojoj Rački vidi »bitnost, sućtvo prieporoda hrvatske knjige« i po njoj hrvatskog naroda« — ekvivalent obrazovanju kao temelju narodnog duha. ²²

Ivan Derkos piše o »razmišljanju u domaćem jeziku«, na tragu filozofije jezika 18. stoljeća, Humboldtove i Grotiusove ideje o jeziku kao o pravoj domovini. U okviru svog, možemo ga tako nazvati, jezično–kulturnog programa, na drugi će način formulirati isto pitanje i B. Šulek, doktor filozofije, u svojim razmišljanjima o pripravama ustanovljivanja znanstvena nazivlja, uključujući tu i temelje filozofske terminologije i o potrebi sustavnoga rada na blagu hrvatskog filozofskog nazivlja, upoznavanja »vrsnoće, preciznosti i gibkoće« domaćega jezika, o potrebi stvaranja rječničkog nazivlja za učilišta, zavode, znanost, o tomu kako pripremiti narod na velebno djelo preporodnog duha.²³ Vođen sviješću o jeziku, o njegovu značenju za samosvojni razvoj znanosti, kao temelja čovjekova odgoja za *slobodu*, posebice pretpostavke za primicanje europskoj obrazovanosti, Šulek smatra »govor, logos, besjedu najuzvišenijim svojstvom čovjeka, dragocjenim darom prirode«. Rad na jeziku stoga će Šulek smatrati slikom filozofske kulture i svekolike čovjekove duhovnosti, ali ništa manje i slikom nacionalne i kulturne razine jednog naroda. S oslonom na Herderove ideje o jeziku, Šulek će jezik poistovjetiti s pojmom *narodnosti*, s običajima i vlastitošću naroda. Bez jezika kao temelja narodne izobrazbe nemoguće je, smatra Šulek, pojmiti kako ideju narodnosti, tako ni druge uzvišene ideje — prave slobode, bratstva, mira — njihovu »uzvišenost, praktičnost i korisnost« za nov napredak čovječanstva.²⁴ Svjestan teškoća ostvarenja ideja, piše Šulek kako »svaka uzvišena ideja treba da svlada velike zapreke, prije nego si put prokrči u život. Jedni ju drže za utopiju, za stvar nemoguću, a njezine branitelje za ljude, kojino grade kule po oblaku; drugi ju odbijaju od sebe kao ludoriju i plod bolesnoga mozga, a njezinog odvjetnika zovu besposlicom i budalom«²⁵. Upozoravajući na »trudan posao« filozofskog i znanstvenog zanimanja i stvaranja znanstvenog nazivlja, ne krije on svoju nevjericu i ustvrđuje kako »ni prilike da ćemo ga do skora dobiti«, svjestan nepotpunosti i vlastita rada na skupljanju i popunjavanju (»o svakoj riječi podugo razmišljajući«)²⁶ i na sravnjenju domaćeg nazivlja i glavnih europskih jezika.

Osjetljivost za smisao i značenje pojmova kao nositelja smisla, nastojanja njihova definiranja, distingviranja semantičkih vrednota i jezične polisemičnosti, odnosa u kojima stoje izrazi i pojmovi, osjetljivost za sve ono što ustanovljuje sama živa jezična praksa, samo su neka od pitanja kojima su zaokupljeni preporoditelji. Stoga je zahtjev za preciznim određenjem pojmova i adekvatnošću jezična izraza pretpostavka dubokog i konsekventnog, misaono bivstvenog

zahvaćanja svijeta, njegova razumijevanja, ali i doživljajno shvaćanje, pretpostavka i čovjekove gradnje svijeta. Obrazovanje postaje moguće istom onda kad su razvijena određenja pojmova čime se proširuju znanja i poimanja. Riječ je dakle o nastojanju odgoja filozofskog duha, a jedna od njegovih komponenti bit će upravo nastojanje na usavršavanju pojmova, usavršavanju jezika samog. Cilj čovjekova bivstvovanja do kraja dosljedno izvedeno u tako viđenom i pojmljenom obzoru, bit će filozofski, a ne samo povijesno–filološki zadatak. Pred taj zadatak postavlja sebe onaj koji poput jezikoslovca nastoji na ozbiljenju društvene naravi jezika, svjestan zavisnosti jezika o mišljenju i mišljenja o jeziku, i u tom smislu odnosa koji postoji između bića i mišljenja, značenja filozofskog mišljenja za realni bitak čovjekov, za egzistenciju čovjeka pojedinca, a onda i naroda u cjelini (odjek Herderove ideje o jeziku kao očitovanju duha naroda). »Duševno izobraženi čovek može samo misleć živeti, njegov je pravi život misao: pa iz misli i polag misli mora on ravnati svoje nutarnje i vanjsko bitje«²⁷. To će biti i smisao i značenje i Markovićeva pojma *filozofijske težnje* i njena gotovo manifestnoga određenja sadržanog u tezi povijesnotvornog pojma filozofije sadržanog ujedno već u idejno–misaonim smjernicama preporoditelja, koje će onda obilježiti i ukupnost moralne, kulturne, društveno–političke zbilje: »tko prisvoji sebi logiku misli, osvojiti će si i logiku čina«²⁸.

U tom smislu već I. Derkos napominje kako same izraze valja mislima prilagoditi, čime se »same misli zamišljaju i pročišćuju«²⁹. Piše dalje Derkos: »A budući da svaki od nas nema duha filozofskoga kojim bi sam pojam odvojio od izraza i oba za se mogao usporediti, a veoma mnogi drže sam izraz za pojam jer nemaju sposobnosti da ih rastavljaju; zato ako sami mijenjaju i priudešuju izraz, stvaraju pravo time također i pojam. Dakle je kod pretežnoga dijela naroda nužno dotjerivanje izraza skopčano baš s usavršavanjem pojmova. A ovo je dotjerivanje potrebno za usavršavanje i intelekta i volje; dakle jednako je važna također potreba dotjerivanja izraza ili jezika«³⁰. J. Drašković u svojoj »Disertaciji« ističe: »mi narodnog jezika imademo u kojem sve izreći moguće jest, što serdce i pamet zagteva«³¹. Nešto kasnije, A. Tkalčević će se u svojim »Razmatranjima domorodnim«, raspravljajući o odnosu latinskog kao mrtvog jezika, jezika znanosti.

i živih jezika, posebice domaćega jezika, koji se drži nesavršenim i nemoćnim, neprikladnim za izražavanje najviših misli, ideja i znanstvenih spoznaja, zapitati s puno opravdanja: »... zašto da se našem jeziku u zazor

uzima, što nije postigao filozofičke savršenosti; te što imade nekoliko tuđih riečih, a zašto da se latinski u zvijezde kuje ... zašto se kaže da naš jezik nije sposoban, za znanosti, a latinski da je bi reć zato stvoren?»³².

Dimitrija Demeter, »dramatik hrvatske ideje«, kako će ga nazvati F. Marković³³ smatra također u filozofskom smislu jezik ne samo prijenosnikom misli nego više od toga, »duhovnom silom«, odjećom duha i temeljem potpunoga bića čovjekova.³⁴ Demeter je uvjeren u to kako »učenoga jezika imati nećemo do onda, dok učenoga društva i izvarstnih u svakoj varsti znanostih narodno izobraženih glavah imali nebudemo ... Mi ćemo dakle dugo jošte imati zidati na temelju našega učenoga jezika: ali to je osobito važno delo: *čvārsti i dobro osnovani temelj glavna je stvar pri svakoj sgradi*«³⁵.

U tom će vidu filozofska razmatranja o jeziku biti jedan od temeljnih čimbenika preporodnog duha, premda su ona često tek usputno dodirnuti i nesustavno razrađena, odnosno neproblematizirana. Ono o čemu teorijski raspravljaju spomenuti autori, dobit će svoju konkretizaciju u leksikografskoj praksi stoljeća (vidi *Dodatak* u kojemu donosimo nekoliko primjera domaćeg filozofijskoga nazivlja).³⁶ U njoj se upravo pokazuju teškoće u određenju pojmova, usporedno se zadržavaju baštinjena značenja, s jedne strane, te povijesna primjenjivost termina, s druge strane. Moguće je pokazati primjerima filozofskog strukovnog jezika na činjenicu kako neka domaća nazivlja bivaju zadržana s istim značenjem, druga poprimaju različita značenja, neka iščezavaju, neka poprimaju specifičnija značenja, posebice se to odnosi na ontološko i kozmološko nazivlje, ali isto tako i ono s područja logike, etike i estetike (ideja, um, razum, supstancija, definicija, ćudoređe). Dokučiti bit riječi i termina, njegovo značenje, objasniti sadržaj pojma u njegovoj smisljenoj vezi s cjelinom unutar koje on funkcionira, postaje zadatkom koji se nadaje kako proučavatelju filozofskog tako i bogoslovnog nazivlja. Ukazujući na nedostatak domaćeg stručnog nazivlja za neke internacionalne nazive, nepoznati autor (K. A.) na stranicama »Katoličkog lista zagrebačkog«³⁷ upozorava na nedosljednosti uporabe nekih termina, koje su rezultat nerazumijevanja »pravoga smisla i znamenovanja« pojedinih naziva. Kao primjer navodi on pojam »bitje« i njegovu jednoznačnu uporabu — gdjekad za lat. naziv »ens«, a gdjekad za »existentia« — te predlaže distinkciju, naziv »bitje« za »ens«, a »bivstvo« odnosno »bistvo« ili »bitak« za »existentia«, i izvedeno iz toga za glagol »existere« predlaže nazive »bivstvovati«, odnosno »bistvovati« i »bitkovati«. Autor dalje navodi i jedan drugi primjer

neprijemnosti uporabe domaćeg naziva »ćudorednost« (inače stari naziv koji je u uporabi u starih pisaca hrvatskih) za latinski »moralitas«, dokazujući to etimologijskim izvođenjem samog pojma (»ćud«, kao adekvata lat. riječi »temperamentum« i »urednost«), ali i u kontekstu filozofskog i moralnoteološkog značenja, te predlaže precizniji naziv »delorednost« (»moralia«, a od »a moribus«, dakle ono što se odnosi na običaje, navade življenja i djelovanja, pr. »mores ethicorum« i dr.). Zanimljivo je da autor oživljava baštinjenu tradiciju starih pisaca, suprotstavljajući ovoj jezikoslovnu praksu svog vremena: Babukić primjerice rabi za lat. »ethica«, domaći termin »ćudoredoslovje«, također i Šulek, »ćudoredba«, »ćudoredstvo«. Autor u tom smislu zaključuje o prijekoj potrebi uređenja znanstvenog nazivoslovlja u domaćem jeziku (prema s naglaskom na vjersko–religiozni moment, kao kontekst u kojemu raspravlja, »Izjavljene želje radi bogoslovnih nazivah«: »Jer ako se ne budu nazivi ustanovili, i ako svaki po svojoj volji bude termine kèrstio, tada se može poroditi samo smutnja, koja bi s vrěmenom istoj istini vere pogibeljna biti mogla.« Svoja razmatranja o potrebi utvrđivanja termina autor zaključuje konkretnim prijedlogom kako bi taj zadatak valjalo povjeriti odgovarajućem znanstveno–stručnom, učenom društvu. Na opasnosti samovoljne uporabe pojmova u znanosti upozorava F. Rački koji i sam raspravlja o značenjima pojedinih filozofskih pojmova (primj. sloboda, osoba o dr.): »znanstveno nazivoslovlje mora i to u obzir uzetu da se ni jedna rěč neupotrebljava samovoljno«³⁸. O vladavini tamnih pojmova kao o onom najopasnijem za ćovjeka, primjerice na samom početku 19. stoljeća (1802. g.) govori gotovo programatski, F. W. J. Schelling u svojim predavanjima na Sveučilištu u Jeni (»Vorlesungen Über die Methode des akademischen Studiums«) o znanstvenom i ćudorednom određenju akademija, o metodama akademskog studija kao i studiju filozofije, a njegovim su stajalištima i zaključcima podudarna stajališta spomenutih naših pisaca.

Kao jedna od osnovnih, slobodno možemo reći filozofskih teza preporoditelja, bilo izravno, bilo neizravno formulirana jest da je upravo jezik taj koji vodi na put mišljenja. On je prenosilac velikih ideja, temelj duhovna oslobođenja iz umna sužanjstva: on ćini da narod ne stari, pomlađuje se, raste. Zadaća materinske riječi »upravljati je i strojiti misli«, a »jezik narodni jest kao neka bezbrojna vojska misli i osećanja ... Laglje je, deset novih sistemah filosofie napisati, ... nego li na jedan mah u životu sam se svojim duhom uznesti,

osloboditi veliku ideu veka iz okovah materie, kojom smo obkoljeni, i poslat ju prostu i slobodnu u svet ...»³⁹

Uz društveno-političku i kulturnu odrednicu ilirizma ukazati nam je i na filozofsku suodrednicu, koja kao misaoni obzor i temelj sveukupne duhovne obnove podstoji i predstoji sveukupnom traganju za onim što će potvrđivati tijekom stoljeća (a dovršenje imati u odlukama hrvatskoga Sabora) kao traganje za samosvojnošću vlastita bića, vlastita identiteta, jezičnog, nacionalnog, kulturnog, a to su afirmacije ideja čovjeka, humaniteta (zasnovana na obrazovanju), jezika, slobode, kao najviših vrijednosti i duhovnih sila. Upravo suprotno od poimanja politizacije filozofije ovoga razdoblja, njegova isključivo pragmatičnog obilježja, naprosto potvrde ideja europskog »filozofskog stoljeća« i njegovih idejnih sadržaja.

Spomenute će ideje kao opće smjernice i poticaji utjecati na samostalnost mišljenja i na duhovna nastojanja naraštaja preporoditelja za rješenjima pitanja i problema vlastita vremena, na aktualna stanja i prilike. Niz misli, napomena i opaski izrečenih o tomu kako valja učiti se mišljenju i rasuđivanju, razmišljati u domaćem jeziku, utjecat će povratno na razvoj *filozofskog duha*, na jačanje svijesti o nužnosti *filozofske izobrazbe*. Shvaćanje o živoj povezanosti filozofije kao »veličanstvenosti svebitja«, duhovna stvaranja i svijeta a jednako tako i narodna života, suodredit će razvoj hrvatske narodne ideje. Štoviše utjecat će i na sam politički preobražaj. Pokazuje to *expressis verbis* primjerice I. Derkos u svojim razmatranjima o potrebi izučavanja jezika i o jezičnu dotjerivanju, nastojanja na korespondentnosti mišljenja / pojma i izraza / jezika, da, kako piše, duh ne bi prionuo »samo uz površinu već da prodre dublje do jezgre«⁴⁰. Teorijski te će ideje u drugoj polovici stoljeća biti domišljene u pojmu »filozofijske težnje« u F. Markovića.

Franjo Marković poima filozofijski duh kao »ujedinitelja misli, čuvstva i čina«, i poistovjećuje ga sa samim »znamenom naroda«. U tom smislu filozofijska je težnja, kako je određuje Marković, »za narod ne samo intelektualna zadaća«, nego je više od toga, sama »etična narodna dužnost«, a filozofija se pokazuje kao »svenarodni duševni kozmos«. Prosuđujući biće narodnosti ne samo prema etičkim nego i estetičkim idejama (»istina, dobro i lijepo«), Marković će cjelokupni nazor na svijet i opće duhovni život podrediti toj jednoj višoj, filozofijskoj ideji: filozofija je, prema Markovićevim riječima i uvjerenju, »dojilja«, ona je ta koja »na noge postavlja narod, duševno ga oslobađa«.

Dalekosežnost i životnost te Markovićeve tvrdnje, njegovu svijest o ideji i zadatku filozofije potvrdit će implikacije koje će ona imati za razvoj hrvatskog narodnog preporoda. Ponajprije će se to očitovati u pojmovima naroda, domovine, sreće i slobode: značenju i ulozi obrazovanja čovjeka za umsko djelovanje, obrazovanje naroda za *slobodni* njegov bitak, koristi koje za život čovjekov imaju znanje i znanosti, mudroznanstvo i mudroslovlje za duh čovjekov. Ono ne samo da razvija čovjekov um (kao vježba duha) nego i pripomaže oplemenjivanju značaja (ethosa), u onom smislu u kojem će Šulek motriti vrijednost znanosti vezujući ovu uz pojam općeg obrazovanja (kao harmoničnoga razvoja čovjekovih duševnih moći, onih etičnih kao i estetičnih). Implikacije tih ideja nalazimo u ilirskoj inicijativi za otvaranje sveučilišta, društava za narodnu izobrazbu, učenih društava, čitaonica, muzeja, u nastojanju izgradnje standardnog jezika, otvaranju katedre za narodni jezik i dr. U tom duhovnopovijesnom kontekstu valja motriti i mogućnost ozbiljenja ideje *nacionalne filozofije*, kao istinskog povijesnotvornoga čina, njene uloge, značenja i zadaće za pojedinca kao i narod u cjelini. Samo ako filozofira, naime, narod istinski bivstvuje, otvara putove vlastitoj slobodi: »Čovjek je slobodan dočim slobodan postaje. Njemu izobraženje oduzimati, značilo bi, oduzeti mu njegovu istinitu slobodu«, ističe se u jednom od mnogih, u tom smislu ilustrativnih članaka u »Danici«. ⁴¹ Ideja slobode u tom se očituje kao bitnost duha. Domovina u tom smislu duhovna je domovina, a »narod nije samo herpa na jednom prostoru skupa živećih ljudi«, čitamo u jednom drugom članku ⁴². Bitnost naroda »sklad je svih *smatranjah, ponjatjah i ćutih* odgovarajućih verozakonu, zavodima političkim, pravodavstvu, običajima spletenim najtverdje s položajem zemlje, s klimom i ostalim uvetima empiričkog bića« (potcrt. Lj. Sch.).

»Otačbina nije niti gnjezdo u kojem si se kao ptica izlego, odhranio, odgojio i umro ... Otačbina je — moralno uzeta — biće nevidivo, izjavljujuće se i živeće u mislih, sercrah i čuvstvah plemenitih dušah činećih narod, koji za utvrditi srodne il narodne sveze, žive u jednoj misli, ljubavi, uzajemnom deloivanju na prostoru zemlje naznačene, tj. kao u slici jednoga tela. Vladarstvo, carstvo, kraljevstvo, kneževstvo jest telo to, otačbina duša — a narod bitnost iliti duh otačbine«. ⁴³

Apstraktno općenite, idejno–misaone smjernice, sadržaj spomenutih pojmova u njihovoj povijesnoj genezi, na empirijskom i možemo reći psihološkom planu, a ne idealističkom, romantičarsko nostalgичnom (rusoovskom) i metafizičkom

(sloboda koja postoji samo u mislima), s vremenom će poprimiti povijesno individualizirano i konkretizirano obilježje: spoznaje vlastitosti, vlastite historije kao minule misli u činu, čime gajenje predaje postaje živom poviješću (ideje razuma slobode i volje, na putu njihova ostvarenja, odnos prema onomu što se nadaje kao smisao, uključujući ovdje i ideju nacionalne filozofije), mjestom čovjekove biti i putokazom njegovu životu.⁴⁴

Pokazuje se da filozofske sastavnice hrvatske preporodne misli, ideali, svrha, ciljevi i zadaci, zastupanje filozofskih načela kao životnoga sadržaja, imaju uporište u usmjerenosti k ustrojstvu carstva ideja koje će se odraziti i na cjelokupni život i kulturu naroda i utjecati na njegovu sudbinu. One predstavljaju temelj, idejno–misaonu osnovu nastojanja zbiljskog objektiviranja sveukupne duhovne, društvene i političke obnove.

Svijest o »uzvišenoj zadaći unapređenja duševnog i materijalnog blagostanja naroda, najvišega stupnja njegove obrazovanosti«, jasno su izraženi kao sadržaj obrazovnih ustanova i metode studija, a oni će učiti i u odluke hrvatskoga sabora (1861. g.) vezane uz hrvatsko Sveučilište.⁴⁵ Time će biti otvoren proces osvještjenja hrvatskog nacionalnog bića, osvještjenja regulativne i konstitutivne uloge i značenja ideja u ljudskoj spoznaji, dostiživosti vodećih principa istinskog bivstvovanja čovjeka pojedinca i naroda u cjelini.

BILJEŠKE

¹ M. Krleža, *Uvodna riječ* na znanstvenom savjetovanju o 130–godišnjici Hrvatskog narodnog preporoda, Zagreb 29–31. 3. 1966. »Kolo«, 8–10, 1966, str. 130.

² Usp. T. Smičiklas, *Život i djela Vjekoslava Bubukića*, Zagreb, 1876, str. 80.

³ Op. cit., str. 42.

⁴ k. Bl. a. T., »Jesmo li zbilja slobodni?«, *Katolički list zagrebački*, 18–20, 1849.

⁵ F. Rački, »Okostnica sadašnje spekulatie«, *Katolički list zagrebački*, 17, 1852, str. 130.

⁶ F. Švelec, »Razmatranja na početku druge polovice 19 veka«, *Katolički list zagrebački*, 1, 1851; F. Rački, »Kakva da bude naša prosveta«, *ib.* 37, 1850; »Sredotočje povestnice«, *ib.*, 16, 1851; »Okostnica sadašnje spekulatie«, *ib.*, 16, 1852.

⁷ Lj. Vukotinić, »Letne misli«, *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska*, 39, 1843.

⁸ »Što zahtjeva philosophia? Njena potreba«, *Katolički list zagrebački*, 48, 1849, str. 377, 378.

⁹ L. Gorenec, »Naš vek i moje misli«, *Danica*, br. 50, 1846, str. 198–200.

¹⁰ F. Rački, »Uvodni govor, u: U proslavu petdesetgodišnjice prieporoda hrvatske knjige god. 1885«, *RAD JAZU* 80, Zagreb 1885.

¹¹ 9. B-ski, »Cerkva i sloboda«, *Katolički list zagrebački*, 24, 1850, str. 185.

¹² A. Nemčić, »Pogledi u našu sadašnjost«, *Danica*, 22, 1841, str. 86.

¹³ D. Demeter, »Misli o ilirskom književnom jeziku«, *Danica*, 1, 1843.

¹⁴ F. Rački, »Kakva da bude naša prosvjeta«, *Katolički list zagrebački*, 37, 1850, str. 290.

¹⁵ Lj. Gaj, *Poziv k pretplati na prvi ilirski rečnik ili slovar s organskim pravopisom*.

¹⁶ P. Studenac, »Nekoje misli o narodnom sduženju«, *Danica*, 1, 1844, str. 2, 3. O P. Studencu, v. J. Ravlić, »Petar Studenac prvi hrvatski narodni preporoditelj u Istri«, *Pazinski memorijal*, 1970, Pazin 1971, str. 83–105.

¹⁷ »Mi nemamo reči Witz (ingenium, acumen), ali imamo zato dosetljivost ... Mi *krojimo, režemo, strižemo, žanjemo*, a Njemač sve to ovariši svojim *schneiden*, V. Babukić, *Slovesnost*, autograf (NSBZ, R 3993, 12 dvolista).

¹⁸ V. Babukić, *Slovesnost*, III, *Govor i rečitost u odnošenju prama čoveku*, op. cit.

¹⁹ V. Babukić, *Ilirska slovnica*, Zagreb, 1854, str. 2

²⁰ M. Bogović, »O utemeljenju narodnoga kazališta«, *Danica*, 18. 1845, str. 70.

²¹ F. Marković, *Obilježje i zamašaj filozofijske težnje*, predavanje, 18. X. 1875. / Arhiv HAZU, XI 37/2a.

²² Usp. »Uvodni govor predsjednika dra. Fr. Račkoga, Dne 16. studenoga 1885 godine«, u: *U proslavu petdesetgodišnjice prieporoda hrvatske knjige god. 1885*, op. cit., str. 9.

²³ B. Šulek, *Izabrani članci*, Jazu, Zagreb 1952, »Noviji pisci hrvatski«, knj. 8, str. 50, 51.

²⁴ *Ib.*, str. 125.

²⁵ *Ib.*, str. 124.

²⁶ B. Šulek, *Hrvatsko–njemačko–talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*, Zagreb, 1990, VIII (reprint izdanja 1874–1875).

²⁷ *Što zahtjeva philosophia? Njena potreba*, op. cit., str. 377.

²⁸ F. Marković, op. cit.

²⁹ I. Derkos, *Genius patriae*, PSHK, str. 281.

³⁰ *Ib.*

³¹ J. Drašković, *Disertacija iliti razgovor darovan gospođi poklisarom etc. po jednom starom domorocu*. U Karlovcu 1832.

³² A. Tkalčević, »Razmatranja domorodna«, *Danica*, 28, 1848, str. 114, 115.

³³ F. Marković, »O dru. Dimitriji Demetru kao dramatiku ilirske dobe«, u: *U proslavu podesetgodišnjice prieporoda hrvatske knjige god. 1885, op. cit., str. 77.*

³⁴ U tomu nalazimo sličnosti s određenim shvaćanjima moderne lingvistike, primjerice kod E. Sapira koji jezik smatra nedvidljivom odjećom koja se obmotava oko našega duha i daje oblik svekolikom njegovom simboličkom izrazu.

³⁵ D. Demeter, »Misli o ilirskom književnom jeziku«, *Danica*, I, 1843, str. 11, potc. D. D.

³⁶ Usp. moje ranije rasprave o značenju rada i nastojanja hrvatskih pisaca oko izgradnje domaće filozofske, znanstvene i teologijske terminologije, *Bartol Kašić i filozofsko-teološko nasljeđe*, p. o. zbornik radova o Bartolu Kašiću, izd. Hrvatskog filološkog društva u Zadru, sv. 5, Zadar, 1994, str. 171–184; »Filozofski aspekti hrvatskog dopreporodnog razdoblja«, *Dani Hvarskog kazališta XXIII, Hrvatska književnost uoči Preporoda*, Književni krug Split 1997, str. 96–114.

³⁷ Usp. navedeni članak, *Katolički list zagrebački*, 9, 1849. str. 71, 72.

³⁸ F. Rački, »Okostnica sadašnje spekulatie«, *Katolički list zagrebački*, 18, 1852, str. 122.

³⁹ Dragutin, »O narodnom jeziku«, *Danica*, 49, 1847, str. 195.

⁴⁰ I. Derkos, »Genius patriae«, *PSHK*, str. 283.

⁴¹ »Potreba luksuza«, *Danica*, 42, 1847, str. 166.

⁴² »Svet pismeni i nepismeni«, *Danica*, 46, 1847, str. 184.

⁴³ Ib.

⁴⁴ »Narod bez historie dervo je bez listja, historia pako bez naroda, dervo bez ploda«, Dragutin, »Svet pismeni i nepismeni«, *Danica*, 47, 1847, str. 186.

⁴⁵ *Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije g. 1861.* (ur., izd. D. Kušlan, M. Šuhaj), I–IV, Zagreb, 1862.

DODATAK

ZNAČAJNIJI FILOZOFSKI I DRUGI NAZIVI KOD V. BABUKIĆA*

ACTUALIS, zbiljni, pravi

AEST(H)ETICA, krasoslovje, ukusoznanstvo

AFFECTUS, žestina, prignutje

* Iz rukopisne ostavštine Vjekoslava Babukića: skripta o *misloslovju i dušoslovju; Rasličite beleške iz svih strukah znanostih i umetnostih od godišta 1846; Pazke jezične; autograf, Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb, R 3993.*

AFFIRMATIO, jekanje
AFFIRMATIVUS, ječni
AMBITUS, obuzetak
ANALOGIA, spodoba
ANATOMIA, razgloba
ANIMARE, pobuđivati
ANTECEDENS, prednji stavak
ANTROPOGNOŚIA, čovękoznanstvo, poznanje pojedinih ljudi
ANTROPOLOGIA, čovękoslovje
APATHIA, nehajstvo
APPETITUS, volja
ARBITRARIUS, svevoljni
ARTES HUMANAE, čovęčne umętnosti

COGNITIO, zaznanje, upoznanje, uvidjenje, razaznanje
COGNITIO RATIONIS, razložno saznanje
CENCEPTUS, pojam, ponjatje, dohit
CONCEPTUS GENERIS, pojam rodovni
CONCLUSIO, zaključak, stavak
CONDITIO, uvęt
CONSCIENTIA, svęst, svęstnost
CONSEGUENS, stražnji stavak
CONTRAPOSITIO, protustavnost, protustavljenje
CONVERSIO, obratjenje

DEFINITIO, označenje
DIALECTICA, umoslovje, misloslovje
DIVISIO, razdęljenje, porazdęljenje

ELOQUENTIA, ręčitost
ENTHUSIASMUS, uzhitjenje, oduševljenje
ETHICA — ARETOLOGIA, ćudoredoslovje
ETNOGRAPHIA, narodopis
EXPLANATIO, izjašnjenje

EXPLICATIO, razloženje
EXPOSITIO, razonodjenje

FACULTAS COGITANDI, razum, moč mišljenja
FACULTAS DIJUDICANDI, razsudna moč
FANTASIA, mašta, nečta, razumina, stvarajuća obrazotvornost
FIGURA, slika
FILOLOGIA, slovoljublje, jezikoslovje
FILOSOFIA, mudrost, mudroznanstvo, mudroslovlje
FINITA ENTIA, konačna bića
FIRMAMENTUM, tvårdina, oblog
FISICA, naravnoznanstvo
FORMA, spodoba
FYSIOLOGIA, životoslovje

HISTORIA, naravopisje
HOMOGENEUS, jednolični, jednorodni

IDEAE, vide, zori, zorovi, pomisli / i. secundarie, pobočni pomisli
IMAGO, obraz
IMITARI, ponašati
INFINITUS, bezkrajni
INFLUXUS, uticaj
INGENIUM, duh, um, veleum / acumen ingenii, dosetljivost, oštroumlje
INSPIRATIO, nadahnutje
INTELLECTUS, razbor
INTERPRETATIO, protumačenje
INTUITIO, contemplatio, nazor, predstava, zrenje okom
INTUITUS, zrenje, gledanje

JUDICIA, sudovi / j. universalia, obćeniti s., j. particularia, posebni s., j. singularia, pojedini s.

LITTERATURA, pismenstvo
LOGICA, misloslovje
LOGOS, pojam, slovo, znanje

MATERIA, les, sadržaj, gnjet
MATHEMATICA, mēroznanstvo, mēroslovje
MEMORIA, pamet
MENS, um
MODALITAS, kakoća

NEGATIVUS, niječni

OBLIGATIO, obvezak
OPPOSITIO, protustavnost

PNEUMATOLOGIA, duhoslovje
POLITICA, mudroznanstvo
PRACTICUS, dēlotvorni
PRINCIPIA, načela
PROFUNDITAS, dubokoumlje
PSYCHOLOGIA, dušoslovje

QUALITAS, kakoća
QUANTITAS, kolikoća

RATIO, razlog, razum (conceptus rationis, razložni pojam)
RATIOCINATIO INTELLECTUALIS, razborni zaključak
REALITAS — VERITAS, zbilnost, istinitost
RECOGITATIO, domišljanje
RECORDATIO, spomenutje
REFLECTERE, obazreti se
RELATIO, odnošenje
REPUGNANTIA, suprotiva
REVELATIO, očitovanje

SENSATIO, oćutjenje, osetjenje, ganutje
SENSUS, ćuvstvo / s. intimus, unutarnje ć., s. moralis, ćudoredni ćut
SPECIES, vārst
SUBALTERNATIO, podćinjavanje
SUBIECTUM, podmet(ak)
SUBTILITAS, potankoumlje, hitroumlje
SYNTHESIS, sabor

THEORETICUS, umozorni
THEORIA, umozorje
TOPOGRAPHIA, mćstopis

UNIVERSALIS, obćenit, svćkolik

VERITAS — REALITAS, zbilnost, istinitost
VIS IMAGINANDI, obrazotvornost, moć uobraženja

ZNAĆAJNIJI FILOZOFSKI I NEKI DRUGI NAZIVI KOD B. ŠULEKA*

ABSOLUT, savršen, svesavršen, neodnosan, samosoban, posveman
ABSTRACTIO, apstraktan
ABSURDUS, bezputan, nesklapan
ACCIDENS, pripadan, prigodan, slućajan
ACCIDENTALIS, pripadan
ACCIDENTIA, pripadci
ACUMEN, oštroumlje
ACUTEZZA D'INGEGNO, oštroum, oštroumlje, tankoumlje, tanćina uma
AFFEKTION, dojam
AFFECT(US), ųest
AFFETTO (PASSIONE), djas, strast
AFFENITAS, srodnost
ANIMA, ANIMUS, duša

---

* Bogoslav ųulek, *Hrvatsko–njemaćko–talijanski rjećnik znanstvenog nazivlja*, 1874, pretisak, Zagreb, 1990.

ANTITHESIS, proturiek
 APATHIA, APATHIE, bezdjasje
 APATICO, bezčuvstven
 A POSTERIORI, izkustveni
 APOTEOSI, boženje
 APPARENZO, prilika, privid, vid
 APPETITO, žudnost
 A PRIORI, umstveno, umom, iz domisli
 — a priori cognitio, znanje iz domisli
 ARBITRIO, samohot, svoja volja
 ARCAISMO, zastarina
 ARCHETIPO, pralik
 ARGUMENTARE (RAGIONARE), dokazivati, umovati
 ARGUMENTAZIONE, ARGUMENTATIO, ARGUMENTATION,
 umovanje, razložba
 ARGOMENTO, razlog
 ARMONIA, sklad, skladnost
 ART, εἶδος FORMA, SPECIES, lik
 ARTEFACTUM, umjetnička tvorina
 ARTEFATTO, rukotvoran
 ARTEFICE, umjetnik
 ARTEGIANO, zanatnik, obrtnik
 ARTI LIBERALI, obrazovne umjetnosti
 ANTROPOLOGIE, čov(jek)oslovje
 — psychische a., duševno, dušoslovno čovjekoslovje
 — somatische a., tjelovno i tjeloslovno čovjekoslovje
 ANTHROPOMORFISCH, počovječen
 ARTIFICIO, umjetna vorina, umjetnina
 ASSIOMA, aksiom, paistina, samoistina
 ASSOCIATIO IDEARUM, IDEEN VERBINDUNG, sduživanje, sdužitost
 mislih i ideah
 ASSURDO, nesklapan
 ÄSTHETISCH, WISSENSCHAFT DES SCHÖNEN, krasoznanstvo, estetika
 ÄSTHETISCH, ESTETICO, krasnoćutan, krasan
 ASTROLOGIA, zvjezdoslovje

ASTRONOMIA, zvjezdarstvo, astronomija
ATEISMO, neznaboštvo
ATELIER, djelaonica
ATTIVO, tvorni, djelatni
AUFFASSEN, PERCIPIREN, αισθάνεσθαι pojmiti, ponimati, 2.
(BEGREIFEN) shvatiti, shvaćati, dokučiti
AUFFASSUNG, ponimanje, shvaćanje, shvat, dokuč, dokućanje
AUTOMAT, samogib
AVERE, imati, imaće, imutak, imaostvo, imovina

CAUSA, izrok
CHIMERA, klapnja, tlapnja, ludoviet, himera
CHIMICA, lučba
COESISTERE, subiti
COEXISTENTIA, COEGZISTENZ, subit, subiće, subitak
COGNIZIONE, spoznaja, spoznan, znanje
COLTURA, obrazovanje
COMPRESIONE, AUFFASSUNG, dokuč, dokućanje, shvat, shvaćanje
CONTEMPLATIO, KONTEMPLATION, razmatranje, razmišljanje

DECORUM, pristojnost
DEFINITIO, DEFINITION, ορισμοϛ o(d)ris, oznaka
DOCTRINA (EPISTEME), nauk, nauka

EFFETTO, ukon, urad
EFFIGIE, slika, prilika
ELEMENTUM, počelo
ELOCUTIO, ELOCUTION, izgovaranje
ELOQUENTIA, ELOQUENZ, besjdljivost
EMANATIO, EMANATION, provor, proviranje
ENTE, bit, nješto
ENTHUSIASMUS, oduševljenje, nadahnuće, uzdušenje
ENTHYMEMA, zamučak, krn doum
ENTITA, sužnost
ENNUNCIATIO, izreka, riek

ESISTENZA, bit, bitak, biće
ESSENTIA, sućtvo
ESSENTIALIS, sućan
ESSERE, biće, bivstvo
ESTETICA, krasoznanstvo, estetika
ETHICA, etika, nauk o ćudoredstvu, ćudoredba

FACOLTÀ (FACULTAS), moć, vlast, dar
— f. appetendi, ųudnost
— f. cognoscendi, spoznatnost
FANTASIA, mašta, razumniva
FANTASMA, ludoviet, utvara
FANTASMAGORIA, obsjenila
FANTASTA, snatrilac
FORMA, lik, oblik, vid, kalup, tvorilo
FORMARE, lićiti, tvoriti, ulićiti, stvoriti

HABITATIO, stobjina
HABITUS, narav, svuk, navada, drųanje
HARMONIA, sklad, skladnost
HUMANISMUS, ćovjećtvo
HYPOSTASIS, ostvarenje, osućenje, hipostaza
HYPOTHESIS, podmjena, podmjnen

IDEA, CONCETTO, pojam, pomisao
INDIVIDUO (persona), jedinac, pojedinac, osob, osobac
INGEGNO (GENIO), um, veleum, genij, tvorni duh
— i. creatore, stvoran um, stvornost
— acutezza d'i., tankoumlje, oštroumlje
— g. per le arti, umjetljivost
INGEGNOSO, duhovit, tankouman, bistriman, misaon
INSPIRATION, nadahnuće
INSTINCTUS, nagon
INTELLECTUS, vouć um
INTELETTO, razum, um

INTELLIGENTIA, umnos
INTELLIGENZA, pamet, razbor, razumnost

LOGOS, slovo
LOGIK, logika
LUME, svjetlo, svjetloba

MATERIA, tvar, gradja, gradivo
— m. prima, tvarina, tvarak
MEDITATION, razmišljanje, razmatranje
MENTE, um, pamet, misao
MEMORIA, pamet, pamćenje, pametovanje
MENTALRE, uman
METAPHORA, prienos, metafora
MOBILITAS, gibkoća
MOTOR, kretalo, gibalo
MYSTERIUM, otajstvo, misterij

NATUR(A), priroda, narav
NOTIO, pojam

OBJECTUM, predmet
OPINIONE, mnjenje, mišljenje
ORATIO, besjeda, govor
ORATORIA, besjedstvo, besjedništvo
ORNAMENTO, ures, nakit

PASSIO, strast
PERSONA, osoba, lice
PERSONALOTA, osobnost, ličnost
PHANTASIA, razmniva, mašta, klapnja, tlapnja
PHILOSOPHIA, mudroslovlje, mudroznanstvo
PHILOSOPHUS, mudroznanac
PRINCIPIUM, počelo, početak, iskon
PROPORTIO, razmjer
PROPRIETAS, svojstvo, vlastitost

RATIO, um, razlog
RATIONALIS, uman, razložen, razložit
RHETORICA, besjedstvo

SAPERE, znanje
SOGGETTO, podmet, subjekt
SOPHISMA, vrav, izvod, mudrolija
SCIENZA, znanost
SOFISTICA, mudrijaštvo, sofizam
SPECIES, forma, lik, oblik
SPECULATIO, proumovanje
SPIRITO, duh

SPIRITUALE, duševan, duhovni
STUDIARE, učiti, proučiti, premišljati, ispitivati, nastojati
STUDIO, nauk, poumak

SUBSTANTIA, (SUBSTANZ) υποστασις, sućtvo, sućanstvo, sućtina,
supstancija

SUBSTANTIALIS, sućti, sućan
SUBSTANTIALITAS, sućnost
SUBSTANZ, tvar
SYLLOGISMUS, doumak

TEORIA, zorba, teorija

UNITA, jedinstvo
UNIVERSAL(IS), obći, obćenit
UNIVERSALITAT, obćenstvo
UNIVERSO, sav, savkolik
UNIVERSUM, vasioni, sviet, svemir

VEGETATIV, bilinski, biljevni, rastežni, vegetativni
VISION, utvara, ukaza, prikaza, utvor
VITA, život, žitak
VITALIS, životni